**Publicaties in het Papiaments in de 19^e^ eeuw**
**'Religieus en linguïstisch onderzoek wordt er door gestimuleerd'**
*Wim Rutgers* (2015)

Ook verschenen in *Antilliaans Dagblad*

In de loop van de 19^e^ eeuw werd er niet alleen óver het Papiaments geschreven, maar verschenen er ook een aantal uitgaven ín het Papiaments, met name religieuze publicaties door de missie op Curaçao, maar ook door de protestantse kerk op Aruba. Wie het Papiaments van de 19^e^ eeuw wil bestuderen is in feite op deze religieuze uitgaven aangewezen. De werkjes werden zowel op de pers van het Vicariaat te Barber van M.J. Niewindt als op de pers van J.J. Putman in Santa Rosa gedrukt ten behoeve van het godsdienstonderwijs, zoals catechismussen en gebedenboeken.
Het is duidelijk dat de missie zowel door preken tijdens de kerkdiensten als door publicaties een enorme stimulans heeft betekend voor de status van het Papiaments dat op deze wijze van volkstaal, zich ontwikkelde tot cultuurtaal. Deze uitgaven bieden heden ten dage de mogelijkheid kenmerken van het Papiaments te volgen, zoals het zich de laatste tweehonderd jaar ontwikkeld heeft. Ze zijn daarom niet alleen van belang voor de kerkgeschiedenis maar ook voor de geschiedenis van het Papiaments als taal. Ze verdienen grondige studie, om zoals iedere taal zijn historische taalkundige studies kent, dit ook voor het Papiaments te realiseren. De huidige master opleidingen aan de University of Curaçao bieden daartoe een mooie gelegenheid.

## Publicaties

Eind jaren zestig, begin jaren zeventig catalogiseerde Frank Martinus de dan bekende Papiamentstalige uitgaven in zijn *Bibliografie van het Papiamentu, bevattende Titels en beschrijvingen van de meeste werken die in het papiamentu verschenen zijn vanaf het vroegste begin tot heden, religieus en profaan, alsmede een lijst van toneelstukken en toneelgroepen, met voorts een geselecteerde bibliografie van studies en artikelen over het papiamentu*. Curaçao / Amsterdam 1966 - 1967; 1969; 1971 – 1972. Deze lange titel is tevens een korte inhoudsopgave.
De Fundashon pa Planifikashon di Idioma (FPI) op Curaçao heeft de laatste jaren, in samenwerking met de Stichting Libri Antilliani (SLA) in het Nederlandse Bloemendaal een aantal van deze 19^e^ eeuwse Papiamentse religieuze teksten in facsimilevorm opnieuw uitgegeven om dit historisch culturele erfgoed te bewaren en voor een breed publiek beschikbaar te maken – ook al wegens de geringe prijs die er voor deze uitgaven gevraagd wordt.
In Maritza Coomans-Eustatia: *Bibliography of the Papiamento Language*, gepubliceerd door de Stichting Libri Antilliani & Fundashon pa Planifikashon di idioma te Bloemendaal (2005: 305 – 310) vinden we aan het einde een opgave van de door de twee stichtingen gerealiseerde facsimile uitgaven.

## Het oudste woordenboekje van het Papiaments

Maar het verhaal begint met een dubbel verlies, zoals er trouwens zoveel belangrijke documenten in de loop der jaren zijn verloren gegaan. Tot de oudste uitgaven in het

Papiaments hoort een door historicus Johan Hartog meldt in zijn geschiedenis van Curaçao een interessant maar jammer genoeg onvindbaar woordenboekje door Charles A. baron De Larrey (Dillenburg 1770 - Curaçao 1832). Deze trok aan het einde van de 18e eeuw als zee-officier naar Curaçao, waar hij in 1795 trouwde met de Curaçaose Pieternella Elisabeth Coerman, dochter van fiscaal mr. H. Coerman. Hij vervulde na zijn marinetijd een aantal belangrijke functies zoals lid van de Raad van Justitie, lid van de Raad van Policie en vendumeester. Hartog ontleent het gegeven van het woordenboekje aan dominee G.B. Bosch die in 1829 in zijn 'Reizen' in een voetnoot schreef: "Te voren was er wel door den waardigen Graaf De Larrey, die professor in deze taal kan zijn, een Woordenboekje daarin geschreven *ten dienste der Vreemdelingen*, doch dit kon om die reden weinig of geen nadeel aan onze taal veroorzaken."
Aan dit citaat kunnen een paar opmerkelijke zaken ontleend worden: het 'te voren' doet veronderstellen dat dit woordenboekje al van eerder datum dan 1829 dateerde, de aanduiding 'graaf' maakt de datum echter nog wat preciezer omdat de familie de Larrey in 1823 het grafelijk recht ontving. Er staat 'geschreven' en niet 'gepubliceerd' terwijl publicaties in die dagen lokaal toch al mogelijk waren – het verklaart misschien het verloren gegaan zijn van het boekje; het verkleinwoord 'boekje' veronderstelt eveneens een weinig omvangrijk werk; de dominee ziet de aandacht voor het Papiaments als een potentiële bedreiging voor het Nederlands; de zinsnede 'ten dienste der vreemdelingen' veronderstelt dat het voor nieuwkomers in die dagen belangrijk was de taal zo snel en goed mogelijk te leren beheersen. Maar het meest opvallend is toch wel dat Bosch schrijft dat de graaf 'professor in deze taal' kon zijn, wat waarschijnlijk maakt dat De Larrey zich op de studie van de taal serieus had toegelegd. Moeten we in hem de eerste Papiamentist zien? Het bewijst andermaal dat het Papiaments vaste voet had op het eiland.

**De verdwenen oudste catechismus**
Het tweede 'verlies' betreft de oudste catechismus. Al snel nadat Martinus Niewindt in 1824 op het eiland arriveerde zou er in 1825 een Papiamentstalige *Catecismo* verschenen zijn, maar die blijkt al jaren nergens meer te vinden. Waarschijnlijk is nu de catechismus van 1837 van M.J. Niewindt de oudste die bewaard gebleven is. De volledige titel luidde *Declaracion corticu di catecismo pa uso di catolica di Curacao pa M.J. Niewindt, prefecto apostolico di Mision di Curacao.* Wel gaf historicus Johan Hartog enkele bijzonderheden over de eerste catechismus, hij moet het boekje dus gekend hebben. Hij noemt het 'een primitief gedrukt boekje – een c-cédille had men niet eens bij de hand! – van 16 bladzijden, waarvan het enige bekende exemplaar dat in het bisschoppelijk archief aan het Brionplein berustte, verloren is gegaan bij de brand van 1969. Wáár het gedrukt is, stond er niet in en viel ook niet meer na te gaan."

In 1939 werd er in club De Gezelligheid 'een tentoonstelling van omstreeks 80 boeken, gedrukt op Curaçao of in betrekking staande tot Curaçao' gepresenteerd. Er waren handschriften van Curaçaose en andere auteurs te zien, genummerde en gesigneerde exemplaren, oude boekjes als Niewindts catechismus uit het begin van de 19de eeuw, het eerste nummer van *De Curaçaosche Courant*, Putmans leesboekjes, *Fiesta Willem III* van 1888 en andere. Maar het gaat hier natuurlijk om de zinsnede 'Niewindts catechismus uit het begin van de 19de eeuw'. De *Amigoe* schreef dat de catechismus van Niewindt eigenlijk het interessantste van de hele boekententoonstelling was. De catechismus moet dus, op Hartogs

getuigenis en deze vermelding, zeker bestaan hebben. In de briefwisseling tussen de arts Chris Engels en Johan van de Walle schrijft de eerste de hele cartotheek van de tentoonstelling nog in zijn bezit te hebben. Maar een cartotheek is natuurlijk geen exemplaar. De uitgave zélf is niet meer te achterhalen, waarmee opnieuw een historisch stuk erfgoed definitief verloren lijkt.

**Wat wel bewaard bleef**

Gelukkig is er ander materiaal dat wél bewaard bleef, waarvan een aantal herdrukt is. Je kunt je afvragen wat de waarde is van het heruitgeven van zulke oude, vroege teksten uit de 19e eeuw. Ronald Severing gaf daarvoor drie argumenten voor het behoud een de bescherming ervan. Deze oude publicaties behoren tot het nationaal cultureel erfgoed, in dit geval ook religieus erfgoed, het kan gebruikt worden voor studiedoeleinden van de taal in vroegere stadia, de afkomst en de geschiedenis van het Papiaments, en tenslotte zo een basis vormen voor taalbeleid.

Het oudste nog bewaarde in het Papiaments gedrukte missiedocument is van 1833. Daarin richt Martinus J. Niewindt die dan nog geen bisschop is maar prefect, zich in een herderlijk schrijven tot de katholieken op het eiland: *Prefecto Apostolico di Curacao na Cristian di su mision.* In de heruitgave van 2002 werd het in facsimile vorm uitgegeven Papiamentstalige origineel ook vertaald in het Nederlands, vergezeld van een postscriptum door Ronald Severing over het belang van ‘Taalconservering en Papiamentu’ en een bijdrage door Henny E. Coomans en Maritza Coomans-Eustatia over ‘Mgr. Niewindt en de drukpers op Curaçao’.

Niewindt kondigt in zijn brief een door paus Gregorius VI aangekondigd Jubeljaar – een Jubilee aflaat - van vergeving aan voor alle zonden, aan degenen die bidden, vasten, een aalmoes geven, biechten en ter communie gaan. In de woorden van de brief, in het Papiaments van die dagen: “Jubileo lo comenza promer domingo di October y cu l’e dura hasta el segundo domingo di Noviembre, es ta pa nifica cu den es tempu tur hende por ricibi un henter pordon di tur castigo y pena cu nan a merece pa nan picar” waarna de hiervoor genoemde voorwaarden volgen.

De oudst bewaard gebleven Papiamentstalige catechismus dateert van 1837, M.J. Niewindt: *Catecismo Corticu pa uso di catolicanan di Curaçao.* Ze werd heruitgegeven in 2001 als een facsimile uitgave, zonder verder commentaar van de uitgever, met alleen een korte begeleidende tekst op de binnenzijde van het omslag. Op dezelfde wijze werden ook *Kamiena di kroes* van J.J. Putman (1850) en de *Katekismoe* van de Arubaanse predikant N.. Kuiperi (1862) heruitgegeven.

Het betreft heel kleine en weinig omvangrijke boekjes, eenvoudig ingenaaid en niet groter dan zo’n vijftien bij tien centimeter. Ze bieden ons alle drie de mogelijkheid de teksten te zien en te lezen op exact dezelfde wijze als de gelovigen dat in de negentiende eeuw gedaan moeten hebben.

**Facsimile**

Een facsimile uitgave is een reproductie van bijvoorbeeld een historisch werk, als het ware een fotokopie van het origineel, een uitgave die het origineel op een adequate manier weergeeft in zijn vorm, papiersoort, lettertype, lay out en dergelijke ten behoeve van bibliofielen of onderzoekers die een zo getrouw mogelijke weergave van het

origineel willen bestuderen. Zo biedt een facsimile uitgave niet alleen de exacte inhoud van het origineel, tot in de kleinste details omdat het immers een fotografische herdruk betreft, maar ook alle gegevens over de vorm, het formaat waarin het origineel ooit is verschenen. Facsimile uitgaven vinden gewoonlijk plaats om kostbare of zeldzame teksten te beschermen omdat de originelen te kwetsbaar zijn geworden om te raadplegen of – in dit geval – onbereikbare teksten weer beschikbaar te stellen voor een geïnteresseerd publiek.

**Protestantse uitgaven in het Papiaments**

Niet alleen de missie verzorgde religieuze uitgaven in het Papiaments, ook de protestantse kerk voelde de noodzaak daartoe om zijn gelovigen te bereiken, zij het waarschijnlijk meer om pragmatische dan ideologische redenen, zowel op Curaçao als Aruba.

In 1844 verscheen *Ewanhelie di San Matheo, poeblicado abau di direksjon di Domini C. Conradi, Minister di St. Ewanhelie*, herdrukt in 2004. Het betreft hier eveneens een facsimile uitgave. Ze is in groter formaat gedrukt, beslaat 75 pagina's en behelst de complete evangelietekst, gevolgd door de Tien Geboden. De uitgave is opgedragen aan Maritza Coomans-Eustatia een van de belangrijke initiatiefnemers van de serie. "Deze Papiamentse uitgave moet een ingrijpende gebeurtenis geweest zijn. Want het taalverschil (Nederlands versus Papiamentu) vormde met de godsdienst (protestant versus katholiek) en de huidskleur (blank versus zwart) de barrière in de sociale verhoudingen op het eiland," schreef Henny E. Coomans in een twintig bladzijden tellend 'Postscriptum' van de uitgave.

Ook op Aruba werd er in het Papiaments gepreekt en werd die taal voor lering en eredienst gebruikt. In 1847 verzorgde de godsdienstonderwijzer A. van Dragt G.O. een 'Predikaasie' in het Papiaments die in handschrift bewaard bleef en voor het eerst gedrukt werd in 2005 in de uitgave *Aruba en Papiamento*.

In een toelichting aan de kerkenraad van Curaçao op dit initiatief om een leerrede van V.d. Palm in het Papiaments te vertalen voor zijn preek, schrijft Van Dragt onder meer over zijn voor de Protestanten zo ongebruikelijke stap, die echter een groot publiek trok in een bomvolle kerk. Overigens is het oude protestantse kerkje uit 1846 niet bijzonder ruim te noemen en zal het daarom snel gevuld geweest zijn. Van Dragt veronderstelt dat de belangstelling 'misschien meer om het vreemde dan om het wezen der zaake' zou zijn geweest. Hij noemt zijn predikatie een 'dolksteek in het hart van den R.C. Pastoor alhier'. In het Nederlands preken trok weinig mensen, maar door in het Papiaments te preken zou hij een sterke concurrent van de missie worden. Over het antagonisme tussen katholiek en protestant in die dagen schreef Luc Alofs een bijdrage in deze uitgave. Ook vinden we er de geschiedenis van het oude protestantse kerkje in beschreven en een bijdrage over de eilandelijke taaldistributie in die dagen.

De eerste volwaardige Arubaanse predikant, dominee Nicolaas A. Kuiperi liet, naast zijn kleine catechismus van 1862 twee jaar later – in 1864 – een gebedenboekje publiceren: *Boekie di Pidiemeentoe nan* publiceren, waarvan de heruitgave in facsimilevorm uit 2005 dateert en eveneens gepubliceerd werd in *Aruba en Papiamento*.

Deze uitgaven voor de protestanten bewijzen andermaal hoe diep het Papiaments geworteld was in de samenleving. Deze boekjes waren immers bestemd voor de elitaire witte, want protestantse bevolking van de eilanden, die niet (meer) met het Nederlands uit de voeten konden en daarom het Papiaments verre prefereerden.

**Woordenlijst en Zamenspraken**
Een – voorlopig? - laatste facsimile uitgave, tenslotte, betreft een niet religieuze publicatie, die een volgende fase in het gebruik en de bestudering van het 19e eeuwse Papiaments betreft, als de taal niet meer alleen als middel fungeert tot missionering en onderwijs maar men de taal als zodanig gaat bestuderen en uitgaven gaat produceren in de vorm van woordenboeken, samenspraken om het idioom aan te leren en vervolgens ook grammatica's. Van de twee religieuzen Bernardus Th.J. Frederiks & Jacobus J. Putman werd er in 1859 een *Woordenlijst der in de landstaal van Curaçao meest gebruikelijke woorden met Zamenspraken*, gepubliceerd, die werd herdrukt in 2004. De eerste pagina's ontbreken, maar het is zonder meer duidelijk dat ook hier de invloed van de missionering duidelijk merkbaar is, want algemene onderwerpen komen pas na de inleidende religieuze aan de orde.
Kennelijk bestond er nog niet veel ervaring in het maken van woordenlijsten. Het betreft een thematisch ingedeelde woordenlijst, die soms van Papiaments naar vertaling in het Nederlands gaat, maar ook van Nederlands naar Papiaments zodra grammaticale onderwerpen zoals woordsoorten aan de orde komen. Een uitgebreide lijst van werkwoorden wordt dan alfabetisch geordend. Ook de idiomatische afdeling 'Gemeenzame zamenspraken / Konbersacion familiar' gaat uit van het Nederlands naar het Papiaments. Ze is 'nagenoeg ongewijzigd overgenomen' van een uitgave door J.J. Putman uit 1853. Zo lijkt deze woordenlijst eerder bestemd voor Nederlandstaligen die Papiaments leren dan omgekeerd.

Deze heruitgaven vormen gezamenlijk een prachtige bron voor de bestudering van de vroegste fase van het geschreven en gedrukte Papiaments. Uitgave ervan op deze wijze in facsimile vorm is een daad van belang om het culturele en taalkundige erfgoed van onze eilanden veilig te stellen en voor een ruim publiek toegankelijk te maken.

**Publicaties:**

1833
M.J. Niewindt: *Prefecto Apostolico di Curacao na Cristian di su mision.*
Heruitgave *Prefecto Apostolico di Curacao na Cristian di su mision. E teksto imprimi di mas bieu na Papiamenu di 1833; Oudste in het Papiaments gedrukte document uit 1833.* Boemendaal: Stichting Libri Antilliani / Willemstad: Fundashon pa Planifikashon di Idioma 2002. (32 blz.)

1837
M.J. Niewindt: *Catecismo Corticu pa uso di catolicanan di Curaçao.*
Heruitgegeven in 2001. (32 blz.)

1844

*Ewanhelie di San Matheo, poeblicado abau di direksjon di Domini C. Conradi, Minister di St. Ewanhelie*. Curaçao: Gedrukt na Drukkerij di A.L.S. Muller & J.F. Neman wz. Bloemendaal / Willemstad: Stichting Libri Antilliani / Fundashon pa Planifikashon di Idioma 2004. (96 blz.)

1847
Henny E. Coomans (red.): *Aruba en Papiamento; twee vroeg-papiamentse protestantse uitgaven van Aruba door Abraham van Dragt (1847) en Ds. Nicolaas A. Kuiperi (1864)*. Bloemendaal / Willemstad: Stichting Libri Antilliani / Fundashon pa Planifikashon di Idioma 2005. (80 blz.)

1850
*Kamiena di kroes; koe istoria, meditasjon i orasjon kortiekoe pa J.J. Putman Miss. Apost. Pastoor na Santa Rosa*. Imprimier na Santa Rosa Curçao 1850. Herdruk Bloemendaal: Stichting Libri Antilliani 2001. (32 blz.)

1859
Bernardus Th.J. Frederiks & Jacobus J. Putman: *Woordenlijst der in de landstaal van Curaçao meest gebruikelijke woorden met Zamenspraken*. Curacao: Drukkerij van het Vicariaat; Willemstad / Bloemendaal: Fundashon pa Planifikashon di idioma / Stichting Libri Antilliani 2004. (160 blz.)

1862
*Katekismoe of Sienjansa di berdad i di mandameentoe nan di religioon di kriestiaan nan pa oesoe di protestant nan na Aruba* pa N.A. Kuiperi, predikant. Imprimier na Drukkerij di A.L.S. Muller & J.F. Neuman wz.. Bloemendaal: Stichting Libri Antilliani 2001. (44 blz.)

**Geraadpleegde literatuur:**

G.B. Bosch: *Reizen in West-Indië en door een gedeelte van Zuid- en Noord-Amerika*. Utrecht: L.E. Bosch 1829

Henny E. Coomans en Maritza Coomans-Eustatia: Papiamentse woordenboeken en woordenlijsten uit de 19e eeuw. In: Bernardus Th.J. Frederiks & Jacobus J. Putman (1859).

Maritza Coomans-Eustatia: *Bibliography of the Papiamento Language*. Stichting Libri Antilliani & Fundashon pa Planifikashon di idioma  Bloemendaal 2005

C.P. Briët: Charles August de Larrey (1770 – 1832) en Petronella Elisabeth Coerman (1779 – 1845) In: *Liber amicorum Jhr. Mr. C.C. van Valkenburg*. ’s-Gravenhage: Centraal Bureau voor genealogie

J. Hartog: *Het gedrukte woord in de Nederlandse Antillen en Aruba*. Zutphen: De Walburg Pers 1992

Otto B. Linker: ‘Woord vooraf’ In: Henny E. Coomans (red.): *Aruba en Papiamento; twee vroeg-papiamentse protestantse uitgaven van Aruba door Abraham van Dragt (1847) en Ds. Nicolaas A. Kuiperi (1864)*. Bloemendaal / Willemstad: Stichting Libri Antilliani / Fundashon pa Planifikashon di Idioma 2005

Frank Martinus: *Bibliografie van het Papiamentu, bevattende Titels en beschrijvingen van de meeste werken die in het papiamentu verschenen zijn vanaf het vroegste begin tot heden, religieus en profaan, alsmede een lijst van toneelstukken en toneelgroepen, met voorts een geselecteerde bibliografie van studies en artikelen over het papiamentu*. Curaçao / Amsterdam 1966 - 1967; 1969; 1971 - 1972

W.E. Renkema: *Een leven in de West; Van Raders en zijn werkzaamheden op Curaçao.* Leiden: KITLV Uitgeverij 2009